

BREKEN EN BOUWEN

PROLOOG

WILLEMSTRAAT 72 · EINDHOVEN · TEL. 040 510236

JEANNETTE VAN AALEN   CHRIS VAN BEEK   ANTHONY BIJEN
JEAN CUSTERS   THEO VAN DER HOORN   JOOP KEESMAAT
LISETTE MERTENS   JURG MOLENAAR   JAN CORNELIS NOOTEBOOM
EGBERT PETERS   FRIEDA PITTOORS   JOCHEM ROYAARDS   PIET SOUER
FRANS VERBERK   FRANS DE VETTE   ANDRE VAN WIJK

PROLOOG

Willemstraat 72, Eindhoven, tel. 040-510236.

Begeleidingsbrochure bij de voorstelling
BREKEN & BOUWEN, seizoen 1972-1973

Een verhaal over woonnood.

Op school leer je vaak dingen als geïsoleerde feiten. Zo weet je misschien iets van woningnood, overbevolking, het voorkomen van epidemieën, flatneurosen en de moderne stedenbouw.

Wat is het verband tussen al die schijnbaar zo verschillende zaken?

We zullen proberen in het hiernavolgende verhaal het een en ander aan elkaar te koppelen. Dat het niet zo grondig is gebeurd zal je ook wel zien, maar dan blijft ook nog de mogelijkheid over zelf dingen te gaan onderzoeken of in te vullen.

Laten we zo'n 150 jaar teruggaan^

Door een serie van revoluties (1789 Frankrijk, 1830 België, 18⁴⁸ heel Europa) - was de burgerij aan het bewind gekomen en daarmee ook een aantal denkbeelden over de inrichting van staat en maatschappij. Er werd een parlement ingevoerd en een censuskiesrecht ("no taxation without representation", "geen belasting ' betalen zonder vertegenwoordiging" Engelse burgerij 1619)

De vrije handel -ongehinderd door tol en invoerheffingen- werd nagestreefd en de hele wereld werd gekoloniseerd.

Dit aan het bewind komen van de burgerij was niet zo maar een toevalligheid, maar een politieke neerslag van een proces dat al veel langer aan de gang was namelijk het belangrijker wor-

den van de handel, de opkomst van een eenvoudige warenproductie die uiteindelijk zijn vervolg had in de industriële revolutie.

Verdiene

De burgerlijke kultuur was gebaseerd op een zeer merkwaardige manier van denken die samenhang met de historische afkomst van de burgerij.

De feodale maatschappij was gebaseerd op een stelsel van ruil-
lekonomie waarbij men waren naar de markt bracht om die te
ruilen voor andere waren. Als ruilmiddel werd geld gebruikt.
De waarde van de waar voor en na de transactie is gelijk om-
dat het hier gaat over ruil.

In de loop van de tijd ontwikkelde zich echter een nieuw type
economische transactie namelijk het kopen om te verkopen.

Hierbij ging een koopman met geld naar de markt om een pro-
dukt te kopen en om het daarna duurder te verkopen.

Hij verdiende dus bij het kopen en verkopen van waren. Weldra
vormde zich een hele maatschappelijke klasse, de burgerij die
geld verdiende door de economische aktiviteit van het kopen en
verkopen. Deze klasse produceerde geen waren maar verdiende
met het verkopen van waren.

Maar door die mogelijkheid te verdienen aan waren werden
steeds meer zaken tot waar gemaakt om er aan te verdienen zo-
als mensen, huizen en landen.

Landen : Nieuw Amsterdam en Run in de Molukken is verkocht
voor Suriname.

Het zuiden van de huidige V.S. door Engeland ge-
kocht van Frankrijk.

Woningen : Een woning laten, bouwen en hem voor een hogere
prijs verkopen.

Mensen : De waarde van een mens wordt bepaald door wat hij
te verkopen heeft.

"De vrije burger kan huizen, fabrieken, grondstoffen, lande-
rijen, kunstwerken en machines verkopen. Hij staat dan ook in
hoog aanzien en mag stemmen.

De industrie-arbeider -een heel nieuwe mens die zijn oorsprong vond in de huisarbeider die gedwongen door werkloosheid van het land naar de stad trok- had maar één waar te verkopen namelijk zijn eigen arbeidskracht. Iedere dag opnieuw verkocht de arbeider zijn arbeidskracht aan de fabrikant die zich de produkten van zijn arbeid toe eigende en met winst verkocht.

Het-verschil tussen deze arbeider en een slaaf was dat de arbeider vrij was te "bepalen aan wie hij zijn arbeidskracht zou verkopen, terwijl de slaaf dat niet was; de slaaf was eigendom van de haas en de baas verzorgde de slaaf. De arbeider was baas over zichzelf en over zijn eigen arbeidskracht. Hij handelde als het ware met zijn eigen waar -zijn enige bezit als hij tenminste gezond was arbeidskracht. Hij verhuurde zichzelf, dat wil zeggen hij verkocht zijn arbeidskracht per uur aan de kapitalist, die op zijn beurt zich de produkten, die van zijn. Handen, kwamen, toe-eigende en hem in ruil daarvoor een loon gaf. De arbeider was dus vrij om zich te verkopen bij de ene of de andere kapitalist terwijl hij ook nog .de vrijheid had te verhongeren -of weg te kwijnen in geval van ziekte- als hij zijn arbeidskracht niet verkocht.

De stal.

Hoe verklaren we deze hierboven beschreven ellende nu. Laten we een vergelijking maken tussen een paard en een arbeider. Als een kapitalist (dat waren we nog vergeten te .vertellen. Kapitalisten waren mensen voortgekomen uit de burgerij- die de beslissingsmacht hadden over de produktiemiddelen deze produktiemiddelen zijn: grond en grondstoffen, machines en gebouwen en de verdeling en distributie van de maatschappelijke arbeidskracht) Goed, als een kapitalist een paard heeft -we weten hoe hij over de dingen denkt namelijk in geld- dan is dat paard bijvoorbeeld 2000 gulden waard.

Hij zal dan ook proberen er voor te zorgen dat het paard gezond blijft en zo lang mogelijk leeft, omdat het dan ook zoveel mogelijk voor hem kan werken en hem het meeste opbrengt.

Als het paard sterft is 'deze kapitalist 2000 gulden armer geworden. Laten we nu een vergelijking maken met de arbeider. Wat gebeurt er als een arbeider sterft? Geen nood, als de arbeider stierf, huurde de kapitalist gewoon een andere. Dit had tot gevolg dat de kapitalist voor zijn paard een stal bouwde, maar voor zijn arbeider geen huis. Dit verklaarde de enorme woonellende in Nederland tegen het einde van de 19^e eeuw.

Hierbij willen we nog wel opmerken dat in die tijd men erg veel deed aan de zogenaamde liefdadigheid, maar dat in zijn geheel dit een druppel op een gloeiende plaat was. De ten hemel schreiende woontoestanden uit die tijd hadden echter - naast massaal alcoholisme als enige uitweg uit de ellende - tot gevolg dat de arbeidsproductiviteit daalde en dat de mentaliteit van de arbeider ten nadele beïnvloed werd. Ook de ondernemer begon dit in te zien.

De verstoring van het natuurlijk evenwicht.

Als gevolg van het feit dat de huisarbeider (bijvoorbeeld Twente Textiel) niet kon concurreren met de sterker gemechaniseerde grotere fabrieken in de steden, trokken duizenden werkeloze huisarbeiders van het land naar de stad.

Dit deed de steden in die tijd mateloos uitbreiden. Rotterdam is wat inwoneraantal betreft van 1850 tot 1900 vervijfvoudigd en Tilburg is van 1890 tot 1920 verdrievoudigd. Al deze arbeiders werden prooi van "huisjes-melkers" die miniem kleine woningen verhuurden voor hoge prijzen waarbij de bewoners hun water haalden uit putten in de tuin en hun vuil stortten in de tuin, er was immers geen riolering. Het gevolg was dan ook dat de grond massaal verzuurde en dat zich als gevolg daarvan hele andere bakteriënkulturen gingen ontwikkelen waarbij bijvoorbeeld de typhus en de cholerabacteriën vrij spel kregen. Hiermee willen we maar even aanduiden dat de reden van de epidemieën aan het eind van de vorige eeuw niet lag in het feit dat er nu eenmaal altijd om de zoveel jaar epidemieën voorkomen of omdat de arbeiders zichzelf zo slecht verzorgden, maar dat de oorzaak hiervan lag in de afwezigheid van een milieubeleid.

Er wordt iets aan gedaan.

Er werd iets aan gedaan. Onder de dreiging van de besmettelijke ziekten werd allereerst begonnen aan een uitgebreid riooleringsnet, een uitgebreid waterleidingnet en werd op grote schaal dakgoten aangebracht. Zo was dus de eerste verbetering aan de volkswoningbouw niet ingegeven door de wil tot verbetering van het lot van de arbeiders, maar door de angst voor epidemieën die zich niet stoorden aan klassegrenzen. Voor de cholera-bacterie is iedereen gelijk.

Ook belangrijk was dat de ondernemer begon in te zien dat de arbeider evenals de machine een goed onderkomen nodig had, wilde hij goed kunnen produceren. Zoals de machines rust nodig hadden en op zijn tijd geolied moesten worden, zo hadden de arbeiders relatief goede huizen nodig en op zijn tijd sport. De industriële kapitalisten die dit inzagen zijn dan ook in sommige gevallen zelf woningen vóór hun arbeiders gaan bouwen.

Een wijk rond het voetbalveld en afgesloten met een poort die 's avonds om 12 uur dicht ging.

De algehele slechte gezondheidstoestand, de misdadigheid van de arbeiders, de economiese ontwikkeling en een scheutje ruimdenkendheid van de burgerij, heeft er toe geleid dat in 1901 de woningwet tot stand kwam met bepalingen van rijkswegen over: de eisen te stellen aan een woning, onbewoonbaarverklaring, onteigening, geldelijke steun en verbetering van woningen.

Wat hebben wij daar nu mee te maken?

Wel, laten we het maar niet hebben over de centrale verwarming in onze huidige flats die om 12 uur uit gaat, de TV die tot 11 uur uitzendt, de groenstroken, de sportvoorzieningen en de bepalingen in het huurkontraakt. Dit zijn maar oppervlakkige overeenkomsten tussen het paternalisme van de burgerij vroeger en nu. Veel belangrijker en bepalender voor het wonen vroeger en nu is de economische rol die de woning speelt.

Sinds het midden van de vorige eeuw hebben de "ijzeren wetten van het kapitaal" met zich mee gebracht: een steeds toenemende rationalisering en technische organisatie van het arbeidsproces. Een steeds verder gaande planning van produktie en afzet. Specialisatie in beroepen die ook een meer en meer eng gespecialiseerde kennis vereisten. Een steeds grotere concentratie van produktiekracht en een al die jaren voortdurende woningnood.

Laten we eens een aantal functies van de huidige woning bij de kop .nemen, dan wordt ons misschien iets duidelijk.

1. Het arbeidershuis is er om er voor te zorgen dat er permanent gewerkt wordt en in de toekomst zal blijven gewerkt worden in de fabriek. Het huis herbergt het gezin dat nieuwe arbeiders produceert voor de toekomst. Tegelijkertijd dient het om de moe gewerkte arbeiders nieuwe krachten op te laten doen, hem te ontspannen en hen te laten rusten, zodat hij de volgende dag zijn werk goed doet.

Het huis heeft dus nodig: een eetkamer, een TV (woon)kamer en
een slaapkamer

2. In toenemende mate investeert een fabriek in de opleiding van gespecialiseerde vaklui. Het bedrijf heeft dan ook niet graag dat die arbeider na zijn opleiding naar een andere fabriek, gaat omdat, hij er meer kan verdienen. Een belangrijke faktor van bedrijfsbinding kan zijn - het immers woningnood - de vakman naast zijn opleiding een huis tegen voordelige voorwaarden' aan te bieden zolang hij bij het bedrijf werkt.

3. Het huis is een belangrijk afzet-terrein voor de zogenaamde lichte konsumptiegoederen. Al weer enige jaren geleden is in de bouwverordening (van de woningwet) ten aanzien van de keuken een toevoeging gekomen dat er naast de ruimte die wordt voorgeschreven voor nu bekende apparaten er een ruimte van 60x60 cm moet worden gereserveerd voor een nog te ontwikkelen apparaat (dit zal waarschijnlijk wel de afwasmachine worden). Een nieuw huis wordt zo gekonstrueerd dat het een grote hoeveelheid, van lichte konsumptiegoederen als ijskasten, TV's, wasmachines, haardroogkappen, mixers, afwasmachines, e.d. kan opnemen. Voor het huis moet gelegenheid zijn de auto te parkeren.

4. De woningbouw in zijn geheel wordt door de overheid gebruikt als economies reguleringsmechanisme gaat het economies goed, dan zal de overheid weinig bouwen. Gaat het economies minder goed, dan kan de overheid de economie een injectie geven door veel woningen te gaan bouwen, en daardoor kwalijke invloeden van de economiese teruggang dempen.

5. Een huis is een middel om je geld waardevast te beleggen.

Wie een of meer huizen heeft, heeft zijn schaaapjes op het droge. Soms kan de grond in waarde nog stijgen zodat de waarde van de grond hoger wordt dan die van het huis. Dan wordt het huis of de huizen afgebroken om plaats te maken voor een beter renderend objekt zoals een kantoorgebouw. Er mogen nooit teveel woningen komen, want dan zou de waarde verminderen, de huizen zouden geen waardevaste belegging meer zijn. Dit is één reden van het woningtekort.

Pessimisme

We hebben nu maar één kant van het verhaal verteld. Een kant van het verhaal die je pessimistisch zou kunnen maken. Waarbij je je zelf machteloos voelt tegenover een geweldig systeem.

Dat is niet onze bedoeling. Wij zelf zien het niet zo pessimistisch. Herinner je je het verhaal over de loonarbeider die alleen maar zijn eigen arbeidskracht kan verkopen?

In het burgerlijke wereldbeeld wordt iedereen voorgesteld als de kleine handelaar, iemand die door hard te werken een bepaald eigen bezit verovert (soms van schoenpoetser tot miljonair), iemand die hard loert om later een goede positie te verwerven. Feitelijk komt op dit moment het kapitaalbezit steeds meer te liggen in de handen van enkelen. Fusies en overnames veroorzaken een steeds -grotere samenballing van. Kapitaal. Kleinere bedrijven worden, opgeslokt door grotere. En de massa van loonafhankelijken wordt steeds groter. In 1960 was 84% van de beroepsbevolking in Nederland in loondienst. Loonafhankelijkheid betekent: afhankelijkheid. Behalve het groter wordende aantal loonafhankelijken wordt ook de individuele afhankelijkheid steeds groter door grotere specialisering en de organisatie van het werkproces.

Vanuit die situatie van afhankelijkheid en het bewustzijn dat de welvaart van ons land niet steunt op het verdienen van de heersers maar op de arbeid van de loonafhankelijken ontstaat overal (niet alleen nationaal maar ook internationaal) een bewustwording van het werkende gedeelte van de maatschappij of dat deel dat op dat werken in die maatschappij wordt voorbereid, overal groeit het bewustzijn dat in een situatie zonder loonafhankelijkheid, concurrentie en kapitalisme er veel meer ontplooiingskansen zijn voor hen zelf individueel als voor de maatschappij als geheel. Dit bewustzijn is de motor van de strijd tegen onderdrukking en afhankelijkheid, tegen de verdeel en heers politiek, tegen de repressie en de uitbuiting, tegen winstmaksimalisatie en het produceren van nutteloze zaken.

Deze strijd is gebaseerd op solidariteit, zelfbeschikking over de produktiemiddelen, directe aksie aansluitend op de eigen situatie en opvoeding tot zelfstandigheid.

Op het eerste gezicht lijkt het feit dat het percentage van loonafhankelijken nog steeds groeit een achteruitgang, maar in feite vormt deze ontwikkeling de basis voor een bevrijding van de hele maatschappij.

Hierna zullen we een aantal mechanismen aanhalen die worden aangeduid in het toneelstuk of vragen die kunnen opkomen.

De woningnood is een gevolg van de overbevolking.

Laten we deze opmerking eens in twee delen uiteen gooien. Wat is overbevolking en wat is woningnood.

Venezuela met 11 inwoners per vierkante kilometer heeft ernstig te kampen met het probleem van de overbevolking.

Nederland met 390 inwoners per vierkante kilometer is niet overbevolkt, integendeel grote bedrijven halen honderdduizenden gastarbeiders hierheen, omdat er in Nederland zelf blijkbaar niet genoeg mensen zijn. Een land is overbevolkt als er te weinig werk is voor de inwoners van dat land.

Woningnood is niet iets van de laatste jaren.

Woningnood is zo oud als de industriële revolutie.

Woningnood is niet zozeer dat duizenden mensen geen dak boven hun hoofd hebben of bij hun ouders moeten inwonen, woningnood is de situatie waarin 2/3 van de bevolking leeft in 1/3 van de woonruimte. Woningnood is niet zozeer dat er duizenden mensen geen woning hebben, als wel dat er tegelijkertijd duizenden woningen leegstaan. Daarom is woningnood geen gevolg van de overbevolking maar hebben en woningnood en overbevolking hun basis in de economiese organisatie van de maatschappij.

Vervreemding.

Vervreemding noemen wij: de toestand waarin je gedwongen bent, te werken aan dingen die zich tegen je kunnen keren. Deze .toestand kan een hele merkwaardige manier van denken tot gevolg hebben, zoals bij mensen die denken dat wij zelf de schuld zijn' van de woningnood (omdat ze teveel kinderen hebben) en van milieuverontreiniging en ondanks dat toch denken dat ze erg veel reden hebben om gelukkig te zijn.

Een voorbeeld van vervreemding is ook het verschijnsel pensioenfondsen. De pensioenen van de arbeiders worden beheerd door iemand aangesteld door de directie van de fabriek waar die arbeiders werken. Deze man beheert een enorm kapitaal en belegt dat zo voordelig en betrouwbaar mogelijk, dus in de bouw. Omdat kantoorgebouwen veel meer opbrengen dan woningen en zeker meer dan arbeiderswoningen, ontstaat de paradoxale situatie dat de" arbeider die vaak zal leiden onder de woningnood, zijn pensioen belegd ziet niet in woningen maar in kantoorgebouwen, en dat het ook nog vaak voorkomt dat voor die kantoorgebouwen andere arbeiders uit hun huizen moeten.

De twee karakters van het huis.

Een kind ervaart een huis als zijn huis. De omgeving waarin hij opgroeit is voor hem de omgeving van zijn ouders. Het huis is voor hem zijn eerste ervaring van omgeving en alles wat hij buiten ziet relateert hij aan die omgeving binnen. Voor hem betekent het huis ook veiligheid, geborgenheid, je beschermd weten. Wat een verschil is dat, wanneer hij ontdekt dat het feit dat zij daar mogen blijven wonen helemaal afhankelijk is van de grondprijzen en de rentevoet van het kapitaal op dat ogenblik.

Verkrotting

Het enige dat er de laatste 40 jaar in de Jordaan in Amsterdam is gebeurd is dat de straten sinds het beruchte Jordaanoproer zijn geasfalteerd. Wat is de reden van een dergelijke manier van doen? Waarom worden die huizen niet opgeknapt?

Eerder in dit verhaal hebben we er al op gewezen, dat in het kapitalisme alles tot waar wordt gemaakt.

We hebben gezien dat waren kunnen worden verhandeld. Grond is zo'n waar. Op bepaalde plaatsen bijvoorbeeld in de centra van grote steden, is de grond erg schaars dus wordt er veel geld voor neergeteld. Maar deze grond moet rente opbrengen de zo genaamde grondrente. Als de kapitalist zijn geld op de bank zet dan krijgt hij daarvoor, afhankelijk van de koers van dat moment, van 3% tot 10% rente. Als hij voor zijn geld grond koopt dan wil hij natuurlijk minstens zoveel rente daarvoor. Deze rente noemen we grondrente. Deze grondrente wordt opgebracht door de huur van de huizen die op die grond staan. Als nu de schaarste aan grond in de centra van de steden nog groter wordt, dan wordt de waarde van de grond ook hoger en dat betekent dat de eigenaar of de grond wil verkopen omdat er nu zoveel meer voor wordt gegeven, of de grondrente wil aanpassen aan de waarde van de grond bij verkoop. Maar hogere grondrente betekent dus hogere huur. Dit kunnen de Jordaners niet betalen en zij vallen onder de huurbescherming van de overheid. Wat gebeurt er dus:

Geen enkele huiseigenaar verricht nog enig onderhoud aan zijn huizen en sloopt zodra het hem uitkomt. Zo gaat de buurt verkrotten en als dan de wijk weer vrij komt door sloop van huizen, dan kunnen er kantoren en banken komen en flats met mensen die veel huur kunnen betalen, zodat de grondrente toch gerealiseerd wordt.

De grote weg.

Het burgerlijk denken draait altijd om het begrip vooruitgang. Alles moet sneller ,beter, verder, hoger, dieper en meer geld opbrengen. Een grote weg door het centrum van een stad is voor een bestuurder vooruitgang, welvaart. Een grote weg door een arbeiderswijk dat is voor hem het opengooien van een bedompte, sombere buurt. Het is voor hem zoiets als het opengooien van het raam.

In 1870 is de architect Haussman begonnen Parijs vol te leggen met grote brede wegen. Deze wegen hebben de grondeigenaars toen enorm veel geld opgebracht, het was een geluk om onteigend te worden. Sindsdien zijn prakties altijd de grote wegen door arbeiderswijken en bossen(goedkope grond) gegaan en hebben ze altijd welvaart gebracht voor de kapitalist. Daarom ziet de kapitalist graag grote wegen, hij noemt dat vooruitgang.

OVERHEID NA W.O. II, Loonarbeid en kapitaal.

Tot slot willen we zeggen dat loon en huur gekoppeld zijn. Hoge huren betekent hoge lonen. Dat we dingen die ons tegemoet komen niet moeten ervaren als geïsoleerde feiten maar als symptomen van het zelfde systeem.

Een systeem dat gesteund wordt door het kapitaal dat zichzelf voortdurend in waarde vermeerdert door de uitbuiting van de loonarbeid, maar ook een systeem dat de zelfde weg zal opgaan als de Brontosaurus in de prehistorie, het zal sterven aan zijn eigen logheid.

We hopen dat we in de brochure het een en ander verduidelijkt hebben, enige verbanden gelegd hebben en we hopen ook dat dit je stimuleert bij het kranten lezen en op school zelf die verbande te leggen.

PROLOOG